

HAKÎM el-MAĞRİBÎ (حكيم المغربي)

Edip, hekim ve filozof
Endelûsî ile matematik
ve astronomi âlimi
İbn Ebû'ş-Şükr'ün lakabı
(bk. ENDELÛSÎ; İBN EBÛ'ş-ŞÜKR).

HÂKİM MEHMED EFENDİ (ö. 1184/1770)

Vak'anüvis, şair ve edip.

İstanbul'da doğdu. Bıçakçı Emîr Çelebi diye bilinen Seyyid Halil Efendi'nin oğludur. Dönemin ünlü âlimlerinden Yan-yalı Esad Efendi ve Bursalı İsmâil Hakkı Efendi'den ders okudu. Sülûs ve nesih hatlarını İsmâil Efendizâde Abdi Efendi'den öğrendi. *Devhatü'l-küttâb* müellifi Suyulcuzâde Mehmed Necib'den kitâbet icâzeti aldı. Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu Hasan Sezâi Efendi'den feyiz alan Hâkim Mehmed Efendi, Nakşibendî tarikatına intisap etti. Bir süre Sadâret Mektûbî Kalemî'nde görev yaptı, daha sonra hâcegân sınıfına geçti, ardından da silâhdar kâtibi oldu. 1 Receb 1166 (4 Mayıs 1753) tarihinde İzzî Süleyman Efendi'nin yerine vak'anüvisliği

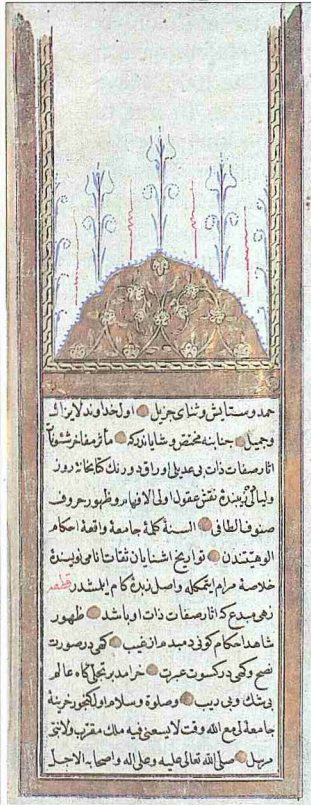
getirildi. Hâkim Mehmed Efendi'nin bu görevi 1 Receb 1180 (3 Aralık 1766) tarihine kadar devam etti.

Hâkim Mehmed Efendi vak'anüvislik görevini sürdürürken 1753'te haslar mukâtaacısı, 1759'da cebeciler kâtibi, Mayıs 1761'de sipahiler kâtibi, Nisan 1763'te maliye tezkirecisi tayin edildi. 4 Kasım 1766'da ikinci defa cebeciler kâtipliğine getirilen Hâkim'in son resmî görevi küçük rûznâmecilikti. 1184 yılının Regaib gecesinde (25-26 Ekim 1770) vefat eden Hâkim Mehmed Efendi Haydarpaşa'da Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. Arapça, Farsça bilen, edebî ve dinî mahiyette mensur ve manzum birçok telif ve tercüme eseri, şerh ve nazîreleri bulunan Hâkim'in en önemli eserleri şunlardır: 1. *Târih*. Vak'anüvis sıfatıyla yazdığı, 1166-1180 (1752-1766) yılları olaylarını ihtiva eden eser iki cilt olup başlıca konularını tayin, tevcih, teşrifat, Hicaz'a surre gönderilmesi, donanmanın Akdeniz'e çıkışı, mevâcib dağıtılması, hırka-i şerif ziyareti, bayram merasimleri, İstanbul yangınları, vefeyât, cami, çeşme ve kütüphane inşası gibi İstanbul ve saray hadiseleri, nâdiren de taşra olayları teşkil eder. Müellif naklî tarihçilik geleneğine bağlı olup hadiseleri bu anlayış içinde ele almış, hakikati lafza

feda ederek sebep-netice münasebeti kurma ve mukayese etme ihtiyacı duymamıştır. İnşâ sanatındaki ustalığı çağdaşlarınca da kabul edilen Hâkim'in dili çok ağırdır. Nazım ve nesirdeki maharetini göstermek isteyen müellif olayların önemli olanını olmayanından ayırmaya özen göstermemiş, yer yer manzum kıtalar, mensur inşâ denemeleri ve çeşitli istitratlar arasında olayların anlaşılmasını güçleştirmiştir. Hâkim'in *Târih*'inin müsveddeleri, *Mür'it-tevârih* müellifi Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat eserden asıl faydalanan Vak'anüvis Ahmed Vâsıf Efendi'dir. Sadece azil ve tayin kararlarından ibaret olduğunu söyleyerek eseri küçümseyen, ancak 1752-1766 olayları için yegâne kaynak olarak kullanan Vâsıf, yaptığı aşırı kısaltmalar yüzünden çok defa vak'aların seyrini takip etmeyi güçleştirmiş, böylece araştırmacıları asıl kaynağa başvurmaktan müstağni kılamamıştır. Üzerinde lisans tezi çalışması yapılan eserin (Özcan, s. 85) bilinen yazma nüshaları Arkeoloji Müzesi (nr. 483, 484), Topkapı Sarayı Müzesi (Bağdat Köşkü, nr. 231, 233/1 [müellif hattıyla]), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2472 [1166-1179 yılları arası olayları]) ve Upsala Üniversitesi (nr. 289 [1171-1172 yılları olayları]) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Son zamanlarda Marburg'da da bir nüshasının bulunduğu ortaya çıkmıştır (Flemming, I, 150 vd.). Franz Babinger kitabın M. Norberg tarafından kısmen tercüme edildiğini belirtmektedir (s. 328). 2. *Acâibü'l-ahbâr fi ahbârı seyyidi'l-ahyâr*. Bir siyer kitabı olan eserin yazma nüshalarından biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (TY, nr. 1774). 3. *Şerh-i Divân-ı Şevketü'l-Buhârî* (İÜ Ktp., TY, nr. 3394). 4. *Divan*. Mürettep bir divanı bulunan Hâkim Mehmed Efendi (İÜ Ktp., TY, nr. 1224, 5586) şiirlerinde Hâkim mahlasını kullanmıştır. Ayrıca gerek *Târih*'inde gerekse bazı mecmualarda (İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3144; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3495) görülen bol miktardaki Türkçe, Farsça, Arapça şiirler ve çeşitli vesilelerle düşürdüğü tarihler, yazdığı nazîreler onun güçlü bir şair olduğunu göstermektedir. Nitekim talebesi Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi Hâkim'i ünlü bir şair olarak nitelendirmektedir (*Tuhfe*, s. 408).

Hâkim Mehmed Efendi'nin diğer eserleri şunlardır: *Tevhidnâme*, *Kavâidü'l-Fürsî*, *Şerh-i Kasîde-i Örfî*, *Şerh-i Ru-*

Hâkim Mehmed Efendi'nin tarihinin ilk iki sayfası (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 231)

*bâ-i Hazret-i Mevlevî, Şerh-i Kasîde-i Kâ'b b. Züheyr, Şerh-i Kasîde-i Dim-yâtıyye, Nazîre-i Hilîye-i Hâkânî, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, İşârât, Risâletü'l-Meh-diyyeti'l-hakika, Risâletü'l-Mehdiyyeti'l-Hanefiyye, Tehlîl-nâme (Osmanlı Müellifleri, II, 142). Müellif ayrıca Rûhî-i Bağdâdî'nin terkihibendine nazîre (İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3352, vr. 100^b-105^a), Ferîdüddin Attâr'ın tasavvufî bir eserine *Nefhatü'z-zât ve's-sîfat* adıyla bir şerh (müellif hattı nüshası için bk. Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 940) yazmış, *Fu-şûşü'l-hikem*'i tercüme etmiş (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1247) ve bir mi'râciye kaleme almıştır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4477).*

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim Mehmed Efendi, *Tarih*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 231, I, vr. 469^b; nr. 233/1, II, vr. 92^a, 157^b, 238^a; Şem'dânîzâde, *Mür'i't-tevârih* (Aktepe), I, 172, 179; II-a, s. 57; Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3873, vr. 23^a-24^a; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 408-409; Vâsîf, *Tarih*, Bulak 1246, I, 3; II, 2; a.e. (İlgürel), s. XL-XLI; Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 54; Esad Efendi, *Bâğçe-i Safâ-endûz*, İÜ Ktp., TY, nr. 2095, s. 106; Fatîm, *Tezkire*, s. 52-53; Mehmed Tefvik, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 119; Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Tarih, nr. 1038, vr. 14^a; İsmet, *Tekmilâtü's-Şekâik*, s. 254; *Sicill-i Osmânî*, II, 101-102; *Osmanlı Müellifleri*, II, 142-143; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 118; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 66, 302, 357-358; B. Flemming, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1968, I, 150 vd.; Babinger (Üçök), s. 327-328; Abdülkadir Özcan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri*, İstanbul 1984, s. 85; Bekir Kütükoğlu, "Müverrih Vâsîf'in Kaynaklarından Hâkim Tarihi", *TD*, sy. 8 (1953), s. 69-76; sy. 9 (1954), s. 91-122; sy. 10 (1954), s. 79-102; a.mlf., "Vekâyinüvis", *İA*, XIII, 277; a.mlf., "Mehmed Hâkim Efendi", *EF* (Fr.), VI, 982-983.

MÜCTEBA İLGÜREL

HÂKİM en-NİSÂBÜRÎ

(الحاكم النسابوري)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014)

el-Müstedrek adlı eseriyile tanınan hadis hâfızı.

3 Rebîülevvel 321 (3 Mart 933) tarihinde Nişâbur'da doğdu. Babası veya atalarından biri alım satımda aracılık yaptığı yahut iyi pazarlık ettiği için "İbnü'l-Bey-yi" künyesiyle (*Kâmus Tercümesi*, III, 196), Nişâbur kadılığı yapması sebebiyle de "Hâkim" lakabıyla tanınır. Anne tara-

findan soyu muhaddis, fakih ve zâhid İb-râhîm b. Tahmân'a (ö. 163/780) dayanan İsâ b. Abdurrahman b. Süleyman ed-Dabbî'nin neslinden geldiği için Dabbî ve Tahmânî nisbeleriyle de anılır. Dokuz ya-şında iken hadis öğrenmeye başladı ve on üç yaşında İbn Hibbân'dan hadis imlâ etti. Âlimlerle görüşmek üzere 341'de (952-53) Irak, 343'te (954-55) Horasan taraflarına seyahatler yaptı. Bu ilim mer-kezlerinde ve Mâverâünnehir'de tanın-mış muhaddislerle görüşerek âlî isnadlar elde etti. Sadece Nişâbur'da 1000 ho-cadan hadis dinlediği rivayet edilen Hâ-kim'in hocalarının sayısı 2000'i bulmak-tadır. İlk hocası, Müslim'i görmüş olan babasıdır. Hadis ve hadis ilimleri öğren-diği diğer hocaları arasında *el-Müsned* ve *Tefsîrü'l-Kur'ân* adlı eserleri bulun-duğunu söylediği hâfız Ali b. Hamşâz, zâhid Ebû Abdullah Muhammed b. Ab-dullah es-Saffâr, hadis hâfızı İbnü'l-Ah-rem, Ebû'l-Abbâs el-Esam, Ebû Âlî en-Nisâbûrî ve Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr bulunmaktadır. Kıraat ilmini Ebû Ali Ha-san b. Dâvûd en-Nakkâr el-Kûfî ve İbnü'l-İmâm diye tanınan Ebû Bekir Ahmed b. Abbas el-Bağdâdî gibi âlimlerden, fıkıhı Ebû Ali b. Ebû Hüreyre el-Bağdâdî, Ebû'l-Velfid el-Ümevî ve Su'lûkî gibi fakihlerden öğrendi. Hadis hâfızları İbnü'l-Ciâbî ve Hüseyin b. Muhammed el-Mâsercisî ile hadis müzakere etti. Devrin tanınmış mutasavvıflarından Ca'fer el-Huldî, İbn Nuceyd ve Ebû Osman el-Mağribî'nin soh-betlerinde bulundu. 355'te (966) Mâve-râünnehir'de, 367'de (977-78) Irak'ta, ayrıca Bağdat ve Rey'de imlâ meclis-lelerinde hadis okuttuğu bilinen Hâkim'in tanınmış talebeleri arasında Ebû Zer el-Herevî, Ebû Ya'lâ el-Halîfî, Ahmed b. Hü-seyin el-Beyhakî, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî ve Ebû Sâlih el-Müezzin gibi âlimler vardır. Hocalarından Ahmed b. Ebû Osman el-Hîrî, Ebû İshak el-Müzek-kî ve Dârekutnî başta olmak üzere pek çok âlim kendisinden hadis rivayet et-miştir. Hâkim en-Nisâbûrî 337 (948) yı-lından itibaren eser telifine başlamış, eserleri Ebû Ya'lâ el-Halîfî'nin söylediği-ne göre 500, bazı kaynaklara göre 1000, hatta 1500 (İbn Asâkir, s. 228) cüz tuta-cak hacme ulaşmıştır. Hâkim'i devrin dört tanınmış hâfızı ile mukayese eden Ebû'l-Kâsım Sa'd b. Ali ez-Zencânî onun güzel eserleriyle diğerlerine üstün oldu-ğunu söylemiştir.

Kaynaklarda Hâkim'in güçlü bir hadis hâfızı olduğu belirtilmektedir. Hocaların-dan hadis hâfızı ve münekkidi Ebû'l-Hü-

seyin Muhammed b. Muhammed el-Hac-câcî onun kendisinden daha kuvvetli bir hâfız olduğunu söylemekte, devrin ta-nınmış muhaddisi Hâkim el-Kebîr de ye-rini ancak talebesi Hâkim'in doldurabi-leceğini ifade etmektedir. Çağdaşı ve hemşehrisi hadis hâfızı Ebû Hâzîm el-Abdûyî, hadisleri ezberleme ve kusurla-rını bilme hususunda Nişâbur'da İmam Müslim'den sonra yetişen sayılı hâfızlar arasında Hâkim'in adını da zikretmekte, İslâm dünyasında her dönemde birbiri-nin dengi âlimler bulunduğu halde onun zamanında bir denginin bulunmadığını söylemektedir (İbn Asâkir, s. 230; Sübkî, IV, 159). Dârekutnî de Hâkim'in hıfzının Ebû Abdullah İbn Mende'ninkinden da-ha sağlam olduğunu belirtmiştir. Devrin hadis âlimlerinin müşküllerini ona sorup hallettikleri, geniş hadis bilgisinden ve rivayetlerinden faydalanmak isteyen ta-lebelerin İslâm dünyasının dört bir ya-nından kendisine geldikleri bilinmekte-dir. Talebesi Ebû Ya'lâ el-Halîfî, hocasına sorulan her soruya onun doyurucu ce-vaplar verdiğini söylemektedir. Hâkim'in hadis ilimleri sahasında kendini iyi ye-tiştirdiği, hadislerin sağlamını ve zayıfı-nı bilme, râvileri cerh ve ta'dîl etme ko-nularında devrinin en tanınmış âlimleri arasında yer aldığı ifade edilmektedir. İbn Hacer, onun büyük bir âlim olduğunu söyledikten sonra hayatının son dönem-lerinde hâfızasının zayıflamaya başladığı-na dair rivayetler bulunduğunu, *ed-Du'afâ'* adlı eserinde kendilerinden ke-sinlikle hadis alınmaması gerektiğini kaydettiği bazı kimselerin rivayetlerine *el-Müstedrek*'te yer vermesinin de bu-nu gösterdiğini belirtmektedir. *el-Müs-tedrek*'i hayatının son döneminde yazdı-ğı için onu yeniden gözden geçirmeye fırsat bulamaması, hadisleri ve râvileri iyi tanınmasına rağmen tenkit edilmesine sebep olmuştur. Hâkim, Sâ mânîler dev-rinde 359 (969-70) yılında Nesâ kadılı-ğına getirilmiş, daha sonra kendisine teklif edilen Cürcân kadılığını ise kabul etmemiştir. Onun Sâ mânîler'in temsil-cisi olarak Büveyhîler'e elçi sıfatıyla gitti-ği ve görevini başarıyla yaptığı belirtil-mektedir.

Hâkim en-Nisâbûrî 3 Safer 405 (3 Ağus-tos 1014) tarihinde vefat etti. Ebû Ya'lâ el-Halîfî'nin onun 403'te (1012) vefat et-tiğini söylemesi bir zühul olarak kabul edilmektedir.

Şii Olduğu İddiası. Hâkim'in hayatına yer veren bütün eserlerde onun Şiîliği tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar Hâ-